

MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS
DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD EN DE PROVINCIE UTRECHT

JUNI
1950

ONDER REDACTIE VAN:
J. VAN STAVEREN

23^e JAARGANG
Nº 6

UITGAVE DER VEREENIGING. ADRES: W. DE ZWIJGERSTR. 8, UTRECHT

EXCURSIE NAAR HUIZE DOORN.

Hierbij heeft het bestuur het genoegen ter kennis van de leden der vereniging te brengen, dat op Zaterdag 17 Juni a.s. een excursie zal worden gehouden naar Huize Doorn. De burgemeester van Doorn, de heer J. H. E. Baron van Nagell, heeft zich bereid verklaard de deelnemers rond te leiden en een korte inleiding te houden. Behalve de voor het publiek open gestelde kamers en zalen van het kasteel zullen ook enkele vertrekken worden bezichtigd, welke op de normale bezoeken niet toegankelijk zijn.

De regeling is als volgt gedacht.

De deelnemers verzamelen zich op het Janskerkhof te Utrecht, van waar om 13.30 uur in gereserveerde autobussen vertrokken wordt. Zij die op eigen gelegenheid naar Doorn reizen dienen er rekening mede te houden dat zij om ongeveer 14.15 uur bij de ingang van het kasteel aanwezig moeten zijn. Zo nodig zal de rondleiding in groepen moeten geschieden; voor de deelnemers, die niet aan de beurt zijn voor de bezichtiging van het kasteel, staat de gelegenheid open de tuinen en parken te betreden.

De kosten bedragen f 2.50, waarin de toegangsprijs is begrepen. Voor hen, die niet van de gereserveerde autobussen gebruik maken, bedraagt de prijs f 1.—. Deelnemerskaarten dienen afgehaald te worden bij het agentschap van de Nederlandsche Handel-maatschappij, Janskerkhof te Utrecht, tot uiterlijk 10 Juni 1950 tegen contante betaling van het verschuldigde bedrag; de buiten Utrecht woonachtige leden, die niet in de gelegenheid zijn ten kantore van de Nederlandsche Handel-Maatschappij te komen, kunnen het door hen verschuldigde bedrag overmaken op de giro-rekening nr. 11623 van deze instelling. Dringend wordt verzocht (om administratieve redenen) zoveel mogelijk de kaarten contant te betalen bij de Nederlandsche Handel-Maatschappij.

Het bestuur hoopt dat vele leden aan deze excursie zullen deelnemen.

Namens het bestuur,

A. N. L. OTTEN.

Th. A. HOOG (Drift 17).

HET ONTSTAAN VAN DE ANNASTRAAT EN DE LIGGING VAN HET OUDE KERKHOF.

Mijn artikel „Het Kleine Bisschopshof aan de Domsteeg” (in het nummer van November 1949) is destijds eerder afgedrukt dan in de bedoeling lag. Daardoor bleven eenige bewijsplaatsen en een kaartje achterwege. Met de eerste zal ik niet achteraf komen aandragen. Wel heb ik ditmaal een kaartje bijgevoegd hetwelk desgewenscht ook bij het artikel in het Novembernummer nog eens geraadpleegd kan worden. Het is gemaakt naar het kadastrale minuutplan van 1822, maar op nogal primitieve wijze. Volslagen nauwkeurigheid mag men er dus niet van verwachten; voor de punten in kwestie is het evenwel nauwkeurig genoeg. Met dikke lijnen zijn er de omtrekken van huizenblokken op aangegeven en met dunnere enkele perceelscheidingen daarbinnen.

Men ziet op het kaartje bovenaan: Ganzenmarkt, Minrebroederstraat, Jansdam en Kromme Nieuwe Gracht, in 't midden: Oudkerkhof en (omhoog) Achter St. Pieter, onderaan: het Domkerkhof, thans Domplein. Van midden naar onder loopt de Domsteeg, thans verbreed en bevorderd tot Domstraat. Met een stippellijn is de rooilijn er in getekend welke ze over een gedeelte van haar lengte aan den westkant zoo ongeveer had ten tijde dat ze niet breeder, doch integendeel nog smaller was. Een tandlijn geeft den buitenomtrek aan van de gezamenlijke claustrale erven van den Dom, gelijk Calkoen die met het noodige voorbehoud denkt op een tijdstip dat wel het jaar 1342 zal zijn; kralensnoerlijnen scheiden de vermoedelijke toenmalige claustrale erven.¹⁾ Het tandlijntje dwars door de steeg is op eigen studie gebaseerd; het geeft aan, wáár de immunitet zal zijn overgegaan in stadsstraat. Men herkent gemakkelijk de perceelen van „dat oude hof”. Zeer waarschijnlijk heeft daar ook een stuk bij gehoord dat door Calkoen tot de zuidwaarts liggende claustrale erven is gebracht. Het geheel, aan het Oudkerkhof een kleine 60 m lang en ter diepte van 30 m, heb ik door stippeling gekenmerkt.

De lijn Ganzenmarkt—Minrebroederstraat—Jansdam—Kromme Nieuwe Gracht geeft zonder twijfel een gedeelte van den vroeger door de stad loopenden Rijnarm te kennen; in 1319 was er nog een water in de Ganzenmarkt.²⁾ Minrebroederstraat en Jansdam zijn natuurlijk het resultaat van een sterke versmalling. Hoe die versmalling heeft plaats gehad, is in hoofdzaak wel duidelijk, want van de Minrebroederstraat springt de zuid- en van den Jansdam de noordkant sterk naar voren. De stippellijnen die men op het kaartje naast deze straten ziet, geven het vermoedelijke oudere beloop van de rooilijn aan.

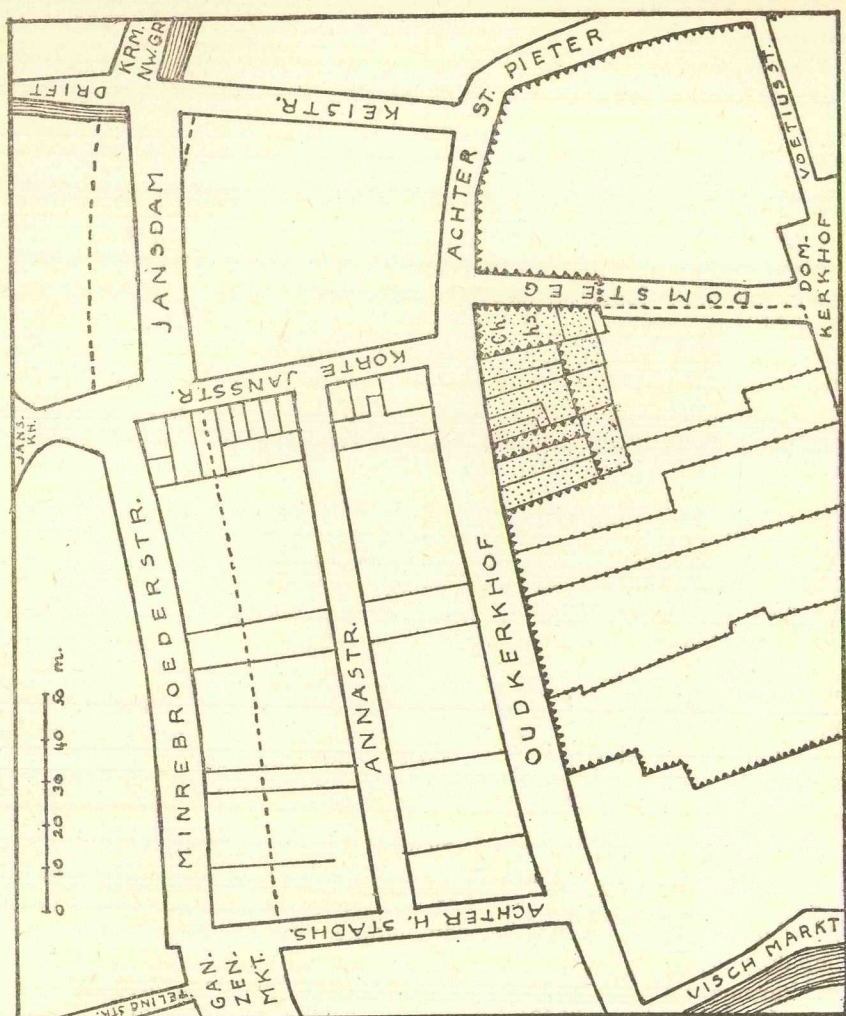
Vanaf de oude bedding zuidwaarts gaan de straten Achter het Stadhuis, Korte Jansstraat en Keistraat. De eerste heet thans Korte Minrebroederstraat, maar is tot een soort pleintje verwijld.

De laatste is een doorbraak van 1663. Men ziet de tweede nog smal. Ze is in onze eeuw naar het oosten toe verbreed. Doch vóór een westwaartsche verbreeding in 1643 was ze nog ongeveer een derde smaller en niet breeder dan $4\frac{1}{2}$ m ongeveer.³⁾

En nu de straat waar het om te doen is: de Annastraat (die op het kaartje te breed uitgevallen is)⁴⁾. Vroeger heette deze de Vuilsteeg. Het wàs er eenmaal zeker vuil. De vermelding in 1576 van een huis „in de Vuylsteech”, belend o.a. door een „daer den Vuyl uithangt”, terwijl „vuyl” een schrijfwijze voor „uil” was, heeft tot het vermoeden geleid, dat de onprettige naam eigenlijk Uilsteeg moet luiden. Maar ten onrechte: Uilsteeg zou Uilsteeg zijn gebleven, en niemand zou op de gedachte zijn gekomen, om op grond van de schrijfwijze te zeggen Vuilsteeg, want die schrijfwijze speelde (alleen al omdat er geen straat-naambordjes waren) geen rol. In een stuk van 1410 heet de straat zeer gepast Middelstraat.⁵⁾ Oorspronkelijk kwamen er stellig alleen achtereinden op uit van erven welker huizen aan Minrebroederstraat of Oudkerkhof stonden. Zulk een aanleg was in de Middeleeuwen te Utrecht normaal.

In mijn vorige stuk zei ik, dat Van der Monde de Domsteeg beschouwt als aangelegd ingevolge een overeenkomst van 1338⁶⁾, maar dat hij de in dit stuk bedoelde straat verkeerd localiseert. De juiste bepaling was nog van geen belang, maar is dat nu wel. Ik haal uit de overeenkomst dus een en ander aan. Het Domkapittel geeft er aan de stad „een hofstede die ons Goodshuys tevoren was, gheleghen bi den Ouden Kerchove tusschen ons vorseyts Goodshuys hofstede daer Angnyesen Vincken op woent, aen die ene side ende Jacob van Jutfaes de crudenaer aen die ander side”, te gebruiken door „die bure aen beyden siden ende anders elcmalc ... also eenre ghemeenre straten eweliken”. Terwijl de stad doet geven „door Tydeman Pampus onzen borgher” aan het kapittel „een hofstede gheleghen pot Oude Kerckhof...” (volgen nadere omschrijving en verdere bepalingen).

Hiermee nu moet vergeleken worden wat in het Rechtsboek van den Dom (van 1342) staat over drie lampen voor het hoogaltaar in den Dom.⁷⁾ Deze worden bekostigd (ik zal mij maar tot een vertaling bepalen) „van erven in de St. Janssteeg, liggend tusschen het huis van Aleidis de bierbrouwster eener- en het huis van Hendrik den snijder anderzijds.” Er staat dan verder: „Jacob, schoonzoon van Firminus, betaalt jaarlijks van de erven welke die (hij?) zelf bezit, 30 grooten. Item het erfje vlak naast (die) van heer Firminus, hetwelk die Jacob Crudenaer bezit, 8 grooten jaarlijks. Item de thesaurier van het erf op het Oudkerkhof dat van Arnold Pampus was en dat de stad verworven heeft voor het erf dat was van den priester Johannes van Westende ten behoeve van de straat in de St. Janssteeg, 20 grooten. Item Agnese Vinken van haar erf acht grooten.”

Men ziet: hier worden inkomsten genoemd uit een aaneensluitende rij van perceelen in de St. Janssteeg, behalve dat voor een van deze een opbrengst van een huisplaats aan het Oudkerkhof in de plaats is gekomen. Dat perceel was nl. in 1338 aan de stad overgegaan, het blijkt elders, een van de erven van „dat oude hof” te zijn geweest. De lezer moet nu maar niet proberen, zich precies voor te stellen, welke transacties er hebben plaats gehad: de zaak is nogal ingewikkeld en niet in alle opzichten duidelijk. Maar buiten twijfel staat, dat de St. Janssteeg de Korte Jansstraat was: dit kan niet anders, en ik vond ook een

lateren Van Jutfaas vermeld die blijkbaar aan de Korte Jansstraat woonde.

Aan welke zijde van de Korte Jansstraat lag de rij erven die in het Rechtsboek van den Dom wordt genoemd en in 't bijzonder dat erf hetwelk in 1338 aan de stad was gekomen? Ongetwijfeld aan den westkant, want aan de oostzijde was het toenmaals immunitet van St. Pieter. Wij lazen van een nieuw aangelegde gemeene straat (in den zin van een doorgang) en van een verwerving „ten behoeve van de straat in de St. Janssteeg”. Werd die steeg zélf in 1338 pas doorgetrokken? Onmogelijk: ze bestond reeds (dat is duidelijk), al was ze smal. Ze was de eeuwenoude weg naar St. Jan. De eenige mogelijkheid is deze: de Annastraat was nog afgesloten door een erf aan de Jansstraat en werd thans door de zorgen van het stadsbestuur doorgetrokken.

Wel iets vreemds: die op zoo'n klein stukje na doorlopende steeg! Maar de zaak lijkt mij toch zeer begrijpelijk. Denken wij in de Minrebroederstraat nog het water, en aan den zuidkant daarvan de huizen een 12 m (of aan de einden zelfs 15 m) terug. De erven van die huizen liepen door tot het Oudkerkhof. Daar was hun achtereind, en er waren daar nog geen secundaire perceelen afgezonderd, want ieder die een behoorlijk huis bewoonde, moest nog met paard en wagen aan de achterzijde op zijn erf kunnen komen. Toen echter de oude riviertak gedempt was, stelde de stad er geen prijs op, de ontstane breede vlakte te behouden. Zij was meer gevoelig voor de opbrengsten van verkoop of erfpacht en voor vermeerderde woonruimte in het centrum. De eigenaars van de perceelen aan de Minrebroederstraat kregen er van voren een stuk ter diepte van een meter of 12 bij en konden nu in onderling overleg een „middelstraat” aanleggen waarop voortaan de achtereinden van hun nog redelijk diepe erven uitkwamen en ook de achtereinden van de erven die nu aan het Oudkerkhof konden worden ingericht en voor goed geld verkocht of verpacht.

Maar de „middelstraat” had geen enkel nut voor de hofsteden aan beide einden van het blok, die immers met heel een lange zijde grensden aan een dwarsstraat en misschien al wel op voordelige wijze verdeeld waren in kleinere, principiëel zonder achtert toegang gedachte, perceelen. De beide toegangen van de „middelstraat” moesten dus in een of anderen vorm door de stichters van de straat betaald worden. Voorloopig heeft men zich met den westelijken tevreden gesteld; de oostelijke is pas, door de zorgen van het stadsbestuur, tot stand gekomen in 1338.

De juistheid van de hier ontwikkelde hypothese zou ten eerste bevestigd worden, indien aan weerskanten van de Annastraat opmerkelijk veel perceelscheidingen in elkaars verlengde lagen. Dit nu is niet bepaald het geval. In de westelijke helft van beide blokken is er zelfs een duidelijk verschil van richting, gelijk het

kaartje doet zien. Doch in het noordelijke blok zijn de meest afwijkende scheidingen óók in strijd met de richting van het blok zelf. Blijkbaar zijn hier perceelen vereenigd, in afwijkende richting bebouwd en toen volgens die nieuw aangenomen richting weer gesplitst. In elk geval hoeft het beloop van de perceelscheidingen niet als tegenbewijs opgevat te worden. Persoonlijk ben ik er van overtuigd, dat ten tijde dat nog een water door de Minrebroederstraat liep, de beide blokken aan weerskanten van de Annastraat er nog één vormden.

Wanneer dat veranderd is? Naar ik vermoed, in de 13e eeuw. Ik zal dat hier niet nader uiteenzetten en alleen nog enkele woorden besteden aan het punt, aangeduid in de tweede helft van het opschrift.

De straat Oudkerkhof moet aangelegd zijn op of langs een oud, buiten gebruik gesteld kerkhof. Bij welke kerk dat hoorde, heeft men zich niet al te veel afgevraagd. Ter onderscheiding van de straat duid ik het aan als het Oude Kerkhof. Lag het hoofdzakelijk ten noorden van de straat, ten zuiden er van of aan beide kanten? De studie over de Annastraat heeft dit beslist: ten noorden van het Oudkerkhof lagen al vroeg huiserven; ten zuiden, en allicht ook er in (de straat is breed) moet het Oude Kerkhof zijn geweest. Dit is een belangrijk resultaat. Ja, het hoeft er nog niet bepaald van te weerhouden, om (gelijk wel gedaan wordt) een kerk van Willibrord te localiseeren in de buurt van de Annastraat, want na Willibrord is de Noormannentijd gevolgd, die wie weet hoeveel in het beeld van de nederzetting heeft veranderd. Maar tezamen met andere gegevens voert de vastlegging van het Oude Kerkhof toch tot hoogst opmerkelijke uitkomsten.

J. PRAKKEN.

1) Gemeentearchief Utrecht: Calkoen, Aanteekeningen omtrent claustrale huizen van den Dom en Oude Munster, kaartje op blz. 86.

2) N. v. d. Monde, Beschrijving van de pleinen, straten, enz., I blz. 11.

3) Beschrijving, II blz. 42.

4) Beschrijving, II blz. 43 e.v.

5) H. Heeringa, Inventaris Domarchief, nr. 1115: huis en hofstede aan het Oudkerkhof tot aan de Middelstraat.

6) Beschrijving, II blz. 29 e.v.

7) Wstinc, Het rechtsboek van den Dom, uitg. S. Muller Fz., blz. 88.

HET VERZOEKEN VAN EEN LEENGOED AAN DE RODE DEUR VAN DEN DOM TE UTRECHT.

In het Jaarboekje van „Oud-Utrecht” van 1934 staat een lezenswaardig artikel van den ZeerEerw. heer A. E. Rientjes over de rode deur aan den Dom te Utrecht, waarbij hij op de betekenis van de rode kleur als symbool voor het Recht wijst. Aan het slot deelt hij op voetspoor van Mr. S. Muller Fzn¹⁾ mede, dat de volgende

handelingen geschieden aan de rode deur van den Dom, nl. aanplakking van bekendmakingen van belangrijke transacties en van vonnissen van den bisschoppelijken officiaal, alsmede het belenen van bisschoppelijke leenmannen. Ik heb getracht over dit laatste punt iets meer te weten te komen, doch, alhoewel ik de Nederstichtse leenboeken over het bisschoppelijk tijdvak (1393—1528) geheel heb kunnen doornemen, heb ik in geen enkele acte de rode deur vermeld gevonden. De beleningen werden op de meest verschillende plaatsen verricht, d.w.z. daar, waar de bisschop-leenheer zich juist ophield. Er was echter een soort van lenen, welke onder de bemoeienis van de Staten van het Nedersticht (het z.g. Kapittel-generaal) viel en waarbij niet volstaan kon worden met een gewone belening door den bisschop-leenheer en mannen. Dit waren de „open huizen” van het Sticht. Enige dezer sloten zijn in 1536 onder de Utrechtse ridderhofsteden gerangschikt, zoals bijv. het huis te Loenersloot. Er hadden, wanneer er een belening met dit huis moest geschieden, twee handelingen plaats: een handeling voor het Kapittel-generaal, hetwelk gewoonlijk vergaderde in het grote kapittel-huis van den Dom, en een handeling voor leenheer en leenmannen. Die handelingen behoeften niet op één en denzelfden dag verricht te worden en zelfs niet op één en dezelfde plaats. In het Kapittel-generaal moest de leenman zweren, dat hij noch iemand anders het open huis sterker zou maken dan het op dat ogenblik was, en dat hij het zou hoeden en verwaren als een open huis van het Sticht; hij zou het wijders in goeden, d.w.z. verdedigbaren, staat moeten houden en het in geval van oorlog voor den bisschop of de stad Utrecht moeten openen ²⁾). Het is nu de handeling t.o.v. het Kapittel-generaal, waarbij de rode deur te pas kwam, al wordt zulks in den regel niet met zoveel woorden gezegd. Wanneer Elsebe van Loenersloot, dochter van heer Splinter, met het huis te Loenersloot c.a. beleend wordt op 24 Juni 1406, wordt in de acte gezegd „behoudelic hem (den bisschop), sijnre kercken, des verbants ende der brieve van den versueke, *dat se doin sall in den Generail Capittel ten Doem t Utrecht*”. Hier moest de handeling in het Kapittel-generaal nog volgen; in den regel ging ze vooraf aan de handeling voor het leengerecht.

Slechts twee malen, doch niet in de bisschoppelijke leenboeken, wordt — voorzover mij bekend — de rode deur in dit verband uitdrukkelijk genoemd; beide keren betreft het een lid van het geslacht der Nyenrode's. In zijn „Nalezingen op de proeve eener geschiedenis van het geslacht van Nyenrode” ³⁾ deelt J. J. de Geer mede (vermoedelijk aan de hand van een gegeven uit het archief van het slot Nyenrode): „want in het volgende jaar getuigden Klaas van Oostrum en Lambert van Zuylen, dat Gijsbrecht van Nyenrode van Velsen zich op St. Lambrecht 1426 buiten de Gildenpoort bij Utrecht had bevonden, om de verleiding der hofstede van den Poel aan den Heer van Utrecht te gaan verzoeken, maar dat Gijsbrecht, „van ancxt weghe[n] sijns lijffs ende sijns goets” niet verder dur-

vende reizen, van hen, als Stichtsche leenmannen, had begeerd, dat zij met hem zouden trekken naar de roode deur van den Dom te Utrecht, alwaar Gijsbrecht de voorzegde hofstede naar behooren had verzocht". Bij onderzoek in het Buurspraakboek der stad Utrecht bleek het mij, dat er in 1426 „up Sinte Lambr. dach" (d.i. 17 September) binnen Utrecht een Kapittel-generaal belegd werd. Doordat het leenboek over dit jaar toevalligerwijs niet meer in het Utrechtse bisschoppelijk archief (Rijksarchief in Utrecht) aanwezig is, kan niet meer worden nagegaan, wanneer de belening met de hofstede hierin geboekt werd. Ook de excerpten van dr. C. Booth in zijn „Probationes L" ⁴⁾) verschaffen geen verder bericht.

Het tweede geval vindt men in het handschrift van A. van Buchell *φ*, fol. 85 vso ⁴⁾). De verkort weergegeven acte luidt: „Wy Alfer van der Horst ende Joost van der Meer kennen, dat wy daerover geweest hebben als leenmannen des Gestichts van Utrecht, daer Splinter van Nyenrode quam in den Dom t'Utrecht voor die roode dore ende versocht aldair sulck leen, als hy van den goeden St. Marten ende van den Gestichte te leene hout, ende was daer overbodich met reden goede zynen heergewaede te betalen ende hulde te doen nae recht ende gewoonte des Stichts van Utrecht etc. Gegeven in 't jaer O.H. 1456 6 April." Ook hier bleek het mij bij onderzoek in het Utrechtse Buurspraakboek, dat er op 6 April 1456 binnen Utrecht een Kapittel-generaal gehouden werd. Inschrijvingen in de bisschoppelijke leenboeken worden er echter in 1456 niet aangetroffen vóór 27 Juli. Uit het leenboek van bisschop David van Bourgondië blijkt, dat Splynter van Nyenrode met het huis Bolensteyn c.a. bij Maarssen beleend werd door den bisschop 19 September 1458.

De oogst is wel heel schraal; het is te hopen, dat er uit particuliere archieven nog meer gevallen, waarin de rode deur van den Dom in verband met leenhandelingen voorkomt, aan het licht mogen worden gebracht.

A. JOHANNA MARIS.

¹⁾ De Dom van Utrecht, blz. 9.

²⁾ Het denombrement van het leengoed Loenersloot van 1476, in „De Nederlandsche Leeuw", jrg. 1949, kol. 4.

³⁾ In „Berigten" van het Historisch Genootschap te Utrecht, dl. V, 1ste stuk, 1853, blz. 172. De hofstede ten Poel lag onder Breukelen.

⁴⁾ Beide handschr. in het Rijksarchief te Utrecht, rechterl. arch. no. 1875, en hs. no. 338.